

Η ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ
(ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΘΕΩΡΩΝ)

ΥΠΟ

ΣΑΒΒΑ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ δ. Θ.

Ἐκ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς γραμματείας καὶ ἐκ τῶν Πατερικῶν ἔργων φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν ἐπεκράτει ἡ ἄποψις περὶ ἐνιαίας ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης. Εἶναι προῖον νεωτέρων θεωριῶν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι δύο εἰς οὐσιώδη σημεῖα διάφοροι ἐσχατολογικαὶ ἀπόψεις ἐπεκράτουν ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ τῶν καινοδιαθηκικῶν χρόνων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἐκκλησιαστικοὶ Συγγραφεῖς καὶ Πατέρες, στοιχοῦντες ταῖς τῶν συγχρόνων Ἰουδαίων καὶ ταῖς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας, δέχονται ὅτι αἱ ἔθνικο-πολιτικαὶ ἐλπίδες τῶν Ἰουδαίων ἐδέσποζον τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ, παρὰ τὸν ἐκασταχοῦ γνησίως θερησκευτικόν, ἠθικόν καὶ πνευματικόν τόνον, ἡ ἐλπίς τοῦ Ἰσραηλῆτιτος διὰ τὸ μέλλον πραγματοποιεῖται ἐντὸς τῶν γνωστῶν διαστάσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ δὴ καὶ ἐντὸς τῆς γενικωτέρας ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους. Ὁ μέλλον αἰὼν ἢ τὰ ἔσχατα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν παρόντα αἰῶνα δὲν ἐσήμαινον παρ' Ἰουδαίους τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ὕλικου καὶ κατωτέρου πρὸς τὸ πνευματικόν καὶ ἀνώτερον ἐν μεταφυσικῇ ἐννοίᾳ· «ὁ μέλλον αἰὼν» παρ' αὐτοῖς δὲν εἶναι ἐννοια μεταφυσικὴ ἀλλὰ σωτηριολογικὴ, σημαίνουσα τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἔθνους, τὴν ἐντὸς αὐτῆς κάθαρσιν τῆς γῆς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, ἀδικίας καὶ θλίψεως, καὶ τὴν δόξαν τῶν δικαίων. Ὁ εἰσάγων εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα Μεσσίας θεωρεῖται ἐν τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ ὡς ἐν γήινον πρόσωπον, ὡς εἷς ἐκ τοῦ λαοῦ του, ἂν καὶ φέρεται ὡς προικισμένος δι' ἔξαιρέτων δυνάμεων καὶ χαρισμάτων.

Ἡ ἄποψις αὕτη περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης οὐδαμοῦ εὔρηται συστηματικῶς ἐκτεθειμένη ἐν τοῖς σωζομένοις ἔργοις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων καὶ Πατέρων· τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα αὐτῆς ἀπαντοῦν ἐσκορπισμένα κυρίως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἐν τῇ σωζομένῃ χριστιανικῇ ἀντιἰουδαϊκῇ γραμματείᾳ¹.

1. Τετρὰλλ. *Adversus Judæos*: Κομμοδιανοῦ *Institutiones* καὶ *Carmen Apologeticum*· Χρυσόστομου Πρὸς Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας Ἀπόδειξις κλπ. (Ἐ. Π. 48, 813-843) τοῦ Αὐτοῦ, Κατὰ Ἰουδαίων (Ἐ. Π. 48, 843-942)· Εὐαγγέλιου *Altercatio Simonis Judæi et Theophili Christiani* (P. L., 20, 1165-1182)· τὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀναστασίου σωζομένας πραγματείας κατὰ Ἰουδαίων (Ἐ. Π., 89). Ἐπίσης πολλὰ εὐρίσκει τις καὶ ἐν τοῖς Ὑπομνήμασι τῶν Πατέρων, ἐκεῖ ὅπου οὗτοι ἐρμηνεύουν τὰ ἐσχατολογικὰ χωρία τῶν Εὐαγγελίων ἐν συγκρίσει ἢ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰς

Ὁ Διάλογος πρὸς Τρούφωνα τοῦ ἀπολογητοῦ καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου (Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, τόμ. 3, σελ. 209 ἐξ.) ἀποτελεῖ δεῖγμα πολλῶν παρομοίων διαλόγων¹, σπουδαίαν δὲ πηγὴν διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χαρακτήρος τῆς παρ' Ἰουδαίους τότε κρατούσης ἔσχατολογίας. Καὶ ἐδῶ δὲν ἐξετάζεται ἡ Ἰουδαϊκὴ ἔσχατολογικὴ προσδοκία συστηματικῶς² μόνον ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Μεσσίου ἔχομεν συστηματικὴν ἀντίκρουσιν τῆς Ἰουδαϊκῆς περὶ τῶν ἐσχάτων θεωρίας. Περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Μεσσίου ἐδόθη ἡ μάχη μεταξὺ Ἰουδαϊκῆς προσδοκίας καὶ χριστιανικῆς πίστεως. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ὅτι παρὰ τοῖς χριστιανοῖς συγγραφεῦσιν ἐκτὸς τῆς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Μεσσίου διδασκαλίας δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς πλήρης σαφήνεια καὶ συστηματικὴ γνῶσις τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἔσχατολογιῶν ὑφισταμένων διαφορῶν. Ἡ ἀφετηρία καὶ πηγὴ τῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ σκέψει καὶ θεολογίᾳ μεταμορφώσεως τῶν Ἰουδαϊκῶν ἔσχατολογικῶν ἐννοιῶν δὲν ὑπῆρξεν νέον τι σύστημα ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων, νέα τις ἰδεολογία, ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόσωπον, ἡ ζωὴ, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ προσώπου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῶν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συζητήσεων ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης ἀπέκτησε συνείδησιν τῆς ἐν Χριστῷ μεταμορφώσεως τοῦ συνόλου σχήματος τῆς Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας. Διὰ τοῦτο οὐδένα πρέπει νὰ ξενίξῃ τὸ γεγονός ὅτι παρὰ τισι τῶν πρώτων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων δὲν ἔχουν εἰσέτι χριστιανικῶς μεταμορφωθῇ ἡ ἐρμηνευθῇ ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας, ὡς συμβαίνει παρὰ τισιν ἐπὶ παραδ. μὲ τὴν διδασκαλίαν περὶ μεσοβασιλείας (Ἰουστίνος, Παπίας, Εἰρηναῖος κ. ἄ.).

Ἀπὸ τοῦ τρίτου κυρίως αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἡ φλογερὰ ἐλπίς εἰς τὴν προσεχῆ δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ ὑπεχώρησεν εἰς ὠρισμένους κύκλους, ἐγένετο δὲ σαφῆς ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς πρώτης τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τῶν ἐσχάτων, εἰς ἃ θὰ εἰσηγεν ἡ δευτέρα Αὐτοῦ ἔλευσις. Οὕτως εἰς ὠρισμένους κύκλους θεολόγων, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους καὶ ἐξῆς, ἐμειώθη ~~προσδοκτικῶς τὸ ἔσχατολογικὸν ἐνδιαφέρον~~ ἐδόθη δὲ νέον περιεχόμενον εἰς τὸ νόημα τοῦ ἐσχάτου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑλληνιστικῶν κυρίως καὶ ξένων πρὸς τὴν παράδοσιν ἰδεῶν. Ἡ παράδοσις διτηρήθη παρὰ τοῖς Μεγάλους

Ἰουδαϊκὰς περὶ τῶν ἐσχάτων ἀπόψεις. Ἐς σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι αἱ ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρικῆς γραμματείας σωζόμεναι σπάνια καὶ ἀποσπασματικαὶ μαρτυρίαι περὶ τῆς ἔσχατολογικῆς παρ' Ἰουδαίους ἐλπίδος, ἂν καὶ δὲν προσθέτουν νέον τι, ἐπιβεβαιοῦν τὰ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας μαρτυρούμενα (βλ. Ed. Norden, Josephus und Tacitus über Jesus Christus und eine Messianische Prophetie, ἐν Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum, XVI (1913), σελ. 637-666).

1. Ἡ «Ἀντιλογία ἢ διάλεξις Παπίσκου καὶ Ἰάσονος περὶ Χριστοῦ», ἀναφερομένη παρὰ τοῦ Ὁριγένους κατὰ Κέλσου 4, 51, ἀπωλέσθη.

Πατράσιν, μετ' ἰδιαιτέρας δὲ ἐμφάσεως ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῇ λατρείᾳ ὡς καὶ ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ.

Ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα μείωσις τοῦ ἐσχατολογικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τῆς εἰς κύκλους τινὰς εἰσαγωγῆς ἰδεῶν τελουσῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐλληνιστικῶν πνευματοκρατικῶν καὶ ἠθικιστικῶν ἀντιλήψεων, ἰδιαίτατα ἐν τῇ Δύσει, ἦτο φυσικὸν πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν, οὐχὶ δὲ πρὸς τὰς σχέσεις τῆς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐσχατολογίας πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτῆς ἰουδαϊκὴν. Παρὰ τὴν ἀδιαφορίαν μερίδος θεολόγων διὰ τοιαῦτα θέματα ἢ παραδόσις περὶ τοῦ ἐνιαίου χαρακτῆρος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἦτο τόσον ἔντονος, ὥστε νὰ ἀποτραπῇ ἡ ἐπικράτησις ἄλλων ἀπόψεων. Ὁ κίνδυνος ἠδύνατο τὰ προέλθῃ ἀπὸ τοὺς θεολόγους ἐκείνους οἱ ὅποιοι οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην διάκρισιν ἔκαμον μεταξὺ ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Διαθήκης καὶ οἱ ὅποιοι ὠμίλου περὶ ὑπάρξεως πνευματικῶν περὶ Μεσσίου ἀντιλήψεων τοῦλάχιστον εἰς στενὸν τινα κύκλον Ἰουδαίων συγχρόνων τοῦ Κυρίου, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ Εὐαγγέλια μαρτυροῦν περὶ τοῦ ὅλως ἀντιθέτου ὅσον ἀφορᾷ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ὄμιλον τῶν Μαθητῶν τοῦ Κυρίου. Ἄλλοι προσεπάθησαν, μετὰ τὴν βοήθειαν ἐπιχειρημάτων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ἐρεύνης, νὰ στηρίξουν τὴν αὐτὴν ἄποψιν ἐπὶ κειμένων ἀμφιβόλου γνησιότητος (ὡς αἱ Παρθολογαί τοῦ Ἰ᾽ Ἐνώχ, Αἱ διαθήκαι τῶν ΧΙΙ Πατριαρχῶν, ὁ Σλαυονικός Ἐνώχ κτλ.) καὶ διὰ τῆς παρερμηνείας κρισίμων τινῶν ἐν ταῖς ἀποκρύφους Ἀποκαλύψεις χωρίων. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καὶ σήμερον τοιαῦται ἀντιλήψεις (πολλάκις ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀμέσου σχέσεως πρὸς θεωρίας ὑποστηριζούσας τὴν ἐπὶ τοῦ ἰουδαϊμοῦ ἐπίδρασιν διαρχικῶν ἀντιλήψεων) ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, μεταξὺ τῶν ἐγκριτοτέρων θεολόγων παρουσιάζεται κρατούσα ἢ ἀρχικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις περὶ τῆς ἐνότητος τῆς συγχρόνου τῇ Κ. Διαθήκῃ ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας¹.

Ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ ἐμφανίζεται μεγάλη ἀμβλυνσις τοῦ ἱστορικοῦ ἐσχατολογικοῦ στοιχείου, ἡ δὲ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας μεταξὺ τῶν προτεσταντῶν ἐρευνητῶν ἀναβίωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ ἐσχατολογικὰ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς αὐτὰ ἡ ἀναβίωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς συγχρόνου τῇ Κ. Διαθήκῃ ἰου-

1. Ἡδὴ ὁ Μ. Lepin, *Jésus, Méssie et Fils de Dieu d'après les évangiles synoptiques*, Paris, Imprimerie, 1907, σελ. 37 διερωτᾷται περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ὑψηλοτέρων πνευματικῶν περὶ τοῦ Μεσσοῦ ἀντιλήψεων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κυρίου, γράφων: «Τὸ θέμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποσαφηνισθῇ μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας καὶ βεβαιότητος, διότι τὰ κείμενα ἅτινα θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς παράσχουν τὰ στοιχεῖα τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος εἶναι ὀλίγον ἀβεβαίας χρονολογίας, δὲν δυνάμεθα δὲ ἐπακριβῶς νὰ προσδιορίσωμεν ἐὰν εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως ἢ ἐὰν ταῦτα ἔχουσι ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς».

δαϊκῆς ἔσχατολογίας δὲν προέρχεται ἐκ προσωπικοῦ τινος ἐνδιαφέροντος τῶν ἐρευνητῶν τούτων διὰ τὰ ἔσχατα, ἀλλ' ἐκ καθαρῶς ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς ἐγράφησαν πολλαὶ καὶ ἀξιόλογοι ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν ἐργασίαι. Συνεργοῦντος καὶ τοῦ γενικωτέρου πνευματικοῦ—ἀποκαλυπτικοῦ κλίματος τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων ἢ ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῶν προτεσταντῶν φιλελευθέρων ἐρευνητῶν ἐπίδρασις ὑπῆρξε σημαντικὴ, ἀκόμη καὶ ἐπὶ μὴ προτεσταντῶν θεολόγων, ὡς ἤδη ἐσημειώσαμεν, πολλοὺς δὲ τῶν θεολόγων τῆς παραδόσεως παρώρμησεν εἰς τὴν ἀναμόχλευσιν καὶ βαθυτέραν συνειδητοποίησιν τῶν ἐν τῇ παραδόσει ἔσχατολογικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων. Αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν χρήσιμον νὰ παραθέσωμεν ἐν τῷ παρόντι πονήματι σειρὰν ἀπόψεων τῆς φιλελευθέρας ἐρεύνης· ἐπὶ τῆς συγχρόνου τῷ Κυρίῳ Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας. Διὰ τῆς ἔστω καὶ συνοπτικῆς ταύτης ἐκθέσεως θὰ καταφανῆ σὺν τοῖς ἄλλοις διὰ τίνας λόγους ἀπεμακρύνθη ἢ ἔρριψα τῆς κατὰ παράδοσιν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπόψεως, διὰ τίνας δὲ λόγους τινὲς τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἐξ ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν λόγων συμφωνοῦν μὲ τὴν παράδοσιν.

Τὸ ἐνδιαφέρον μιᾶς τοιαύτης ἐργασίας ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις παρακολουθῶν τὴν κατὰ τὰς ἡμέρας μας μεγάλην ἀνάπτυξιν τοῦ κλάδου τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας. Λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν βιβλικῶν θεολόγων, προτεσταντῶν καὶ καθολικῶν, ἐμφάσεως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς προϋποθέσεσιν ἐνότητος μεταξὺ Π. Διαθήκης, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Κ. Διαθήκης, ἢ περὶ τῶν ἐσχάτων ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ διδασκαλία ἀποκτᾷ ὄλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Κ. Διαθήκην. Δὲν πρόκειται, βεβαίως, ἐνταῦθα νὰ ἐκτεθοῦν συστηματικῶς τὰ στοιχεῖα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας καὶ νὰ κριθοῦν αἱ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους ἀπόψεις περὶ αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει ἡμᾶς κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν μία ἀποψις μόνον τοῦ θέματος, ἥτοι ἐὰν ἐν τῇ συγχρόνῳ τῇ Κ. Διαθήκῃ Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας εἶχον πράγματι εἰσχωρήσει διαρχικὰ ἐξ Ἀνατολῶν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διέκοψαν τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐν ταῖς προϋποθέσεσιν ἐνότητα μεταξὺ Π. Διαθήκης· Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Κ. Διαθήκης. Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς ἐν τῇ ἔσχατολογίᾳ τοῦ μεταιχμαλωσιακοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ συγχρόνῳ τῇ Κ. Διαθήκῃ Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας ἀνευρίσκειται ὑπὸ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ἢ διάσπασις τῆς ἐνότητος ταύτης, διὰ τοῦτο τοσαύτη ἀποδίδεται εἰς τὸ θέμα τοῦτο σημασία. Τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ σαφὲς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. Γίνεται μνεῖα ἀποκλειστικῶς ἐκτροσώπων τινῶν τῆς φιλελευθέρας ἐρεύνης ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, διότι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς προσεβλήθη ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τῆς Ἰουδαϊκῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας ἢ ὀργανικῆς ἐνότητος ταῦ βιβλικοῦ «κηρύγματος»¹. Ὅλη δὲ ἡ προσπάθεια ἡμῶν κατατείνει

1. Ἡ μελέτη ἡμῶν Ἐνώχ, ὁ χαρακτὴρ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἔσχατολογίας τοῦ Ἐνώχ (Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευναν τῆς συγχρόνου τῇ Κ. Διαθήκῃ Ἰουδαϊκῆς Ἐσχατολογίας),

ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀντίκρουσιν τῶν ἀπόψεων τούτων, τὴν ἔξαρσιν δὲ ἀπάντων ἐκείνων τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια ἀναδεικνύουν τὴν περὶ ἧς πρόκειται ὀργανικὴν ἐνότητα. Τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστημονικῆς θεμελιώσεως τῆς ἐν ταῖς προϋποθέσεσιν ἐνότητος ταύτης μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἐξάρωμεν ἐνταῦθα. Πρέπει τις νὰ εἶναι ἀκατατόπιστος, διὰ νὰ μὴ ἀντιλαμβάνεται τὴν σημασίαν τοῦ θέματος. Ὁ κυρίως θεολογικὸς παλμὸς τῆς ἐποχῆς μας ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν Γραφῶν περὶ τὰ θέματα ταῦτα τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τοῦ βιβλικοῦ κηρύγματος ἐκδηλοῦται. Καθημερινῶς ἐκδίδονται ἔργα, εἴτε παρὰ καθολικῶν εἴτε παρὰ προτεσταντῶν ἐρευνητῶν, τὰ ὅποια πραγματεύονται διάφορα θέματα, εἴτε ἀνθρωπολογικοῦ εἴτε ἔσχατολογικοῦ περιεχομένου, διὰ τῶν ὁποίων ἀποσκοπεῖται ἡ ἔξαρσις τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τοῦ βιβλικοῦ κηρύγματος. Ἡ προσπάθεια ἡμῶν ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν ἐξαρθῇ ἡ σπουδαιότης τοῦ θέματος τούτου, θὰ ἐκτιμηθῇ, μόνον ἐὰν ἴδῃ τις ταύτην ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω ἐκτιθεμένης σκοπιᾶς.

Πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι ἐὰν ἡ ἀνακάλυψις διαρχικῶν ἀντιλήψεων ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ἐν τῷ συγχρόνῳ αὐτῇ ἰουδαϊσμῷ ἀποτελῇ νοθείαν, αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ εἰς τὴν ἀντιληψιν περὶ χρόνου καὶ αἰωνιότητος, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ὅλην ἀντιληψιν περὶ σωτηρίας, περὶ τοῦ Σωτῆρος, περὶ δημιουργίας καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου. Ἡ ἔννοια τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου εἰς τε τὴν Κ. Διαθήκην καὶ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατανοῶνται ὀρθῶς μόνον, ὅταν θεωρῇ τις αὐτὰς ὡς συνέχισιν τῆς βιβλικῆς περὶ ἀνθρώπου καὶ κόσμου ἀντιλήψεως. Ἐὰν δεχθῇ τις τὴν εἰς τὸν μεταγενέστερον ἰουδαϊσμόν καὶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην παρεῖσφουσιν διαρχικῶν ἑλληνιστικῶν ἀντιλήψεων, τότε καὶ ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς σαρκὸς Του καθίστανται προβληματικά, ἄνευ δὲ οὐσιαστικῆς-ὀντολογικῆς σημασίας διὰ τὴν πίστιν. Ἀλλὰ καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ διαρχικῆς θεωρούμενα ἀπόψεως, κατανοοῦν ἀπλᾶ σύμβολα· εὐρίσκουν ἀντιθέτως τὸ πλήρες τῶν νόημα ὑπὸ τὰς ἀνθρωπολογικὰς καὶ ἔσχατολογικὰς προϋποθέσεις τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς αὐτὴν ἀκολουθοῦσης Πατερικῆς Θεολογίας.

Ἐσημειώσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν ὅτι ἡ ἀναβίωσις τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ ἔσχατα ἐγένετο κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας εἰς τὴν πτέρυγα τοῦ φιλελευθέρου προτεσταντισμοῦ. Ἐπίσης ἤδη ὑπηνίχθημεν ὅτι μεταξὺ τῶν ὀπιδῶν τῆς κριτικῆς Σχολῆς διάφοροι κρατοῦν ἀπόψεις περὶ

Ἀθῆναι, 1955, εἰς αὐτὸ καὶ μόνον ἀποβλέπει, νὰ ἀποκρούσῃ δηλ. τὴν ὑπὸ ὀπαδῶν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς ἐρμηνείαν ἐκείνην τοῦ Ἐνώχ, καθ' ἣν διὰ τοῦ βιβλίου τούτου θεωρεῖται ὡς παρεῖσφύσασα ἐν τῇ προχριστιανικῇ ἰουδαϊκῇ παραδόσει ἡ ἀνατολικὴ διαρχία μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν τῆς καὶ οὕτως ὡς ματαιώσασα πᾶσαν δυνατότητα ἐνότητος μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης.

τοῦ χαρακτηῆρος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας. Ἀποτυχούσης τῆς ἀμέσου ἀπὸ τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος ἐρμηνείας τῶν περὶ τῶν ἐσχάτων ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων τῆς Κ. Διαθήκης, μετ' ἀξιοσημειώτου ἐπιμονῆς ἐξακολουθεῖ μέχρι σήμερον νὰ ὑποστηρίζηται ὑπὸ τῶν πλείστων φιλελευθέρων ἐξηγητῶν ἢ ἔμμεσος διὰ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας ἐπὶ τὴν Κ. Διαθήκην ἐπίδρασις τῶν περὶ τοῦ ἐσχάτου ἐννοιῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ συγκρητισμοῦ. Οὕτως ἔχομεν κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας περὶ τοῦ χαρακτηῆρος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας δύο κυρίως παρατάξεις μεταξὺ τῶν φιλελευθέρων ἐρευνητῶν· ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκείνους οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν τὴν κατ' ἐξέλιξιν ἐκ μόνης τῆς Π. Διαθήκης κατανόησιν τῆς συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης ἰουδ. ἐσχατολογίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκείνους οἱ ὅποιοι δέχονται τὴν κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐξέλιξιν παρέμβασιν ξένων στοιχείων, εἴτε ἐκ τοῦ Παραιομοῦ εἴτε ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ συγκρητισμοῦ εἰλημμένων, τὴν δημιουργίαν δὲ ἐν τῷ συγχρόνῳ τοῦ Κυρίου ἰουδαϊσμῶ δύο κατ' οὐσίαν ἐσχατολογικῶν συστημάτων, τοῦ κατὰ παράδοσιν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καταγομένου καὶ ἑτέρου ἐκ τῆς ἀνατολικῆς διαρχίας ἐξαρωτημένου¹.

Διὰ τοῦτο ἐν συνεχείᾳ θὰ ἐξετασθῆ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ μετὰ πάσης συντομίας: Α'. Ἡ θέσις τοῦ προβλήματος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους· Β'. Αἱ περὶ δύο ἰουδαϊκῶν ἐσχατολογιῶν θεωρίαι· Γ'. Αἱ περὶ ἐνιαίας ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας θεωρίαι. Ἐν παραρτήματι δέ: Ἡ ὄργανικὴ ἐνότης τῆς βιβλικῆς ἐσχατολογίας.

Πρόπει ἀπιξῆ εἶναι νὰ σημειωθῆ ὅτι κατὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ ἀνάκρισιν τῶν ἐκτ' θεμένων ἐν συνεχείᾳ θεωριῶν ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς δὲν εἶναι αἱ ἐπὶ μέρους ἀπόψεις καὶ τὰ λεπτομερειακὰ στοιχεῖα τῶν ἀπόψεων τούτων. Τινὰ τῶν στοιχείων τούτων ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὀρθά, ἄλλα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐσφαλμένα. Ὅ,τι ἡμᾶς κυρίως ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα εἶναι ἢ διὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἀπόψεων διήκουσα καθόλου πρόθεσις ἢ ἀπροθυμία ἀνακαλύψεως διαρχικῶν στοιχείων ἐν τῇ ἰουδαϊκῇ ἐσχατολογίᾳ τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ σημείου περιορίζεται καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν ἀνάκρισις τῶν ἐφεξῆς ἐκτιθεμένων θεωριῶν.

1. Ὅποιαν ἔσχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας ἐπὶ τὴν Κ. Διαθήκην ἐπίδρασιν αὐταὶ ἢ ἐκείναι αἱ ἀπόψεις περὶ τοῦ χαρακτηῆρος τῆς συγχρόνου αὐτῆ ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ προκειμένου περὶ τῶν Εὐαγγελίων καὶ τοῦ Παύλου, εἰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀναγνώσῃ τὸ ἐπικόν ἔργον τοῦ Albert Schweitzer, *The Quest of the Historical Jesus*, Engl. Transl. by W. Montgomery, 2nd Ed., London, 1922· τοῦ αὐτοῦ, *The Mysticism of Paul the Apostle* Engl. Transl. by W. Montgomery, London, 1931· ἐπίσης Ν. Λούβαρι, *Εἰσαγωγή*, εἰς τὰς περὶ Παῦλον Σπουδὰς, Ἀθήναι, 1920.

Α'. Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΩΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Ἐκ τῶν νεωτέρων προτεσταντῶν ἐρευνητῶν ὅστις συνέλαβε τὴν σημασίαν τῆς ἐσχατολογίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ὁ Hermann Samuel Reimarus (1694-1768). Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἀπεδείχθη καθ' ὅλα τέκνον τοῦ φιλοσοφικοῦ, ὀρθολογιστικοῦ καὶ ἀντιϊστορικοῦ Deismus τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἀνέπτυξεν ἐπιτυχῆ ἱστορικὴν διαίσθησιν. Ἐπὶ τοῦ Reimarus, λοιπόν, εἰς ἀνωύμωμος ἐκδοθὲν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον *Wolfenbüttel Fragmente* κατὰ τρόπον ἀπεριττον ὁ χαρακτὴρ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζεται ὡς ἐνδοκοσμικὸς, ἐθνικὸς καὶ ἐνιαῖος¹. Οἱ σύγχρονοι τοῦ Κυρίου Ἰουδαῖοι ἀνέμενον μίαν ριζικὴν ἀλλαγὴν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ ροῦ τῆς ἱστορίας· ἀνέμενον ὅτι διὰ τῆς θείας ἐπεμβάσεως αἱ δυναστεύουσαι αὐτοὺς βασιλείαι τοῦ κόσμου θὰ καταργηθοῦν, ὅτι θὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ ἡ θεία βασιλεία, ὅτι ὁ Ἰσραὴλ θὰ θριαμβεύσῃ τελικῶς ὡς ἔθνος καὶ ὅτι θὰ ἡγηθῇ τῶν λοιπῶν λαῶν ἐντὸς τῆς νέας θεοκρατικῆς τάξεως. Ἐν τῇ ἐνιαίᾳ ταύτῃ ἐσχατολογικῇ προσδοκίᾳ διεκρίνοντο δύο «συστήματα»: κατὰ τὸ ἐν «σύστημα» ἀνεμένετο ὡς εἰσηγητὴς τοῦ νέου αἰῶνος Μεσσίας στρατάρχης καὶ θριαμβευτῆς· κατὰ τὸ ἕτερον «σύστημα» ὁ Μεσσίας ἀνεμένετο ταπεινὸς καὶ παθητός. Δὲν ἀναλύει περισσότερον τὸ θέμα τῶν δύο «συστημάτων» ὁ Reimarus ὅτι τὸν ἐνδιαφέρει νὰ τονίσῃ εἶναι ὅτι ὁ μὲν Ἰησοῦς ἠγνόησε τὴν ἀποστολὴν του κατὰ τὸ πρῶτον «σύστημα», ἐνῶ πρὸς τὸ δεύτερον «σύστημα» περὶ παθητοῦ Μεσσία προσηύρεσαν οἱ Ἀπόστολοι τὴν ὑπ' αὐτῶν δῆθεν τῶν ἰδίων ἐφευρεθεῖσαν διδασκαλίαν περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ².

Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Reimarus ἐξηγεῖ τὴν γένεσιν τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς πρώτης κοινότητος ὡς καὶ ἡ ὅλως παιδαριώδης, ὀρθολογιστικὴ ὑπ' αὐτοῦ ἐξήγησις τῶν περισσοτέρων γεγονότων τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας δικαιολογεῖ πλήρως τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν τοῦ Otto Schmiedel, καθ' ἣν οὗτος «εἰς πλεῖστα σημεῖα δεικνύει πολὺ ὀλίγην ἱστορικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατανόησιν»⁴.

Ὅταν μελετᾷ κανεὶς τὸν Reimarus καὶ τοὺς συγχρόνους του Γάλλους Ἐγκυκλοπαιδιστάς, βλέπει εἰς ποῖα συμπεράσματα ἤγαγε τὴν ἔρευναν ἢ μέθοδος τῶν Σχολαστικῶν Θεολόγων τῆς Δύσεως, τὴν ὁποῖαν δὲν ἔκαμαν τί-

1. Βλ. ἐν Lessing, *Theologische Schriften*, von Christian Gross iter Teil, Berlin, Gustav Hempel.

2. Αὐτόθι, βλ. ἰδίᾳ σελ. 339, 354, 370 ἔξ.

3. Αὐτόθι, σελ. 341 ἔξ.

4. Otto Schmiedel *Die Hauptprobleme der Leben-Jesu Forschung*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1906 σελ. 3.

ποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐφαρμόσουν μετὰ συνεπειάς καὶ ἄνευ κενῶν οἱ ἀρνηταὶ ἐκεῖνοι τῆς πίστεως. Παρὰ ταῦτα διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Reimarus ἐκτίμησιν τοῦ ἐσχατολογικοῦ παράγοντος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Κ. Διαθήκης, τὸ ἔργον του χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Albert Schweitzer ὡς «λαμπρὸν ἐπίτευγμα εἰς τὴν καθόλου πορείαν τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης»¹. Βεβίως, «ἡ ψυχολογικὴ του προ-παρασκευὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ του μέθοδος δὲν ἦσαν αἱ ἀπαιτούμεναι διὰ τὸ ἀναληφθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον, ἀλλ' ὁ ἀντικειμενικὸς στόχος του καὶ ἡ πορεία ἦν ἠκολούθησε ἐβασίζοντο ἐπὶ ὀρθῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας καὶ ἦσαν εἰς τὰ βασικά των στοιχεῖα ὀρθαί»².

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς συζητήσεις ἄστινας προεκάλεσε τὸ ἔργον τοῦ Reimarus τὸ κύριον θέμα δὲν ἦτο ὁ χαρακτὴρ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας γενικῶς, ἀλλὰ πάλιν τὸ πρόσωπον τοῦ Μεσσίου. Οἱ ἀντικρουσαντες τὰς ἀπόψεις τοῦ Reimarus ἀπήντησαν εἰς τὴν πρόκλησίν του δι' ἑνὸς «ναὶ μὲν ἀλλά», ὡς χαρακτηριστικῶς σημειοῖ ὁ Schweitzer, ὁ τρόπος δὲ οὗτος ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἐσχατολογικοῦ θέματος, ἔμελλε νὰ ἐπικρατήσῃ μὲ τὰς πλέον ἀφαντάστως δυνατὰς ποικιλίας κατὰ τὰς τρεῖς ἐπομένους γενεάς τῶν θεολόγων³. Ὁ νεολογιστὴς Salomo Semler ἐν τῇ ἀπαντήσῃ του πρὸς τὸν Reimarus δὲν ἠρνήθη μὲν τὸ μεσσιανικὸν συνειδὸς τοῦ Ἰησοῦ, προσεπάθησεν ὅμως νὰ ἐρμηνεύσῃ τοῦτο κατὰ τρόπον ἠθικίζοντα, συμπαθῆ πρὸς τὴν ὀρθολογιστικὴν καὶ ἠθικίζουσαν τάσιν τῆς ἐποχῆς του⁴.

Διερωτᾶται πού ὁ Schweitzer διατι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Reimarus δὲν ἔχομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Johannes Weiss οὐδεμίαν ἄλλην ἀξιόλογον προσπάθειαν ἀποδόσεως τῆς δεούσης σημασίας εἰς τὸ ἔσχατον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ὁ λόγος ὅμως εἶναι φανερός: ὁ Reimarus δὲν ἐξετίμησε τὸ ἔσχατον καθ' ἑαυτό, οὔτε κατενόησεν τοῦτο ποσῶς· ἀπλῶς τὸ προετίμησεν ὡς τὸ κατάλληλον πλαίσιον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξήγησιν καὶ ὀρθολογιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων. Ἐπὶ ὀρθῶν γραμμῶν συνέλαβε τὰ διαφέροντα καὶ τὰς τάσεις τοῦ ἰουδαϊσμοῦ τῶν χρόνων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, παρηρμήνευσεν ὅμως ὀλοτελῶς τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ ἔργον ἀμφοτέρων. Τοῦ διεφυγε τελείως τὸ θερησκευτικόν, ἠθικὸν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τὸ κοινωνικὸν περιεχόμενον τῶν ἐσχάτων καὶ τῆς νέας θερησκείας ἐν γένει, ἐφόσον ἀφετηρία του εἰς τὴν θεώρησιν ἀμφοτέρων εἶναι ἡ ἄποψις πολλῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν καὶ ὀρθολογιστῶν τῆς ἐποχῆς του ὅτι τὰ θετικὰ θερησκεύματα καὶ αἱ διδασκαλῖαι των εἶναι κατασκευάσματα διαφόρων ἀτό-

1. The Quest of the historical Jesus, σελ. 23.

2. Chester C. McCown, The Search for the Real Jesus, New York, C. Scribners Sons, 1940, σελ. 56.

3. Ἐνθ, ἀνωτ., σελ. 26.

4. Beantwortung eines Ungenannten insbesondere vom Zwecke Jesu und seiner Junger, Halle, 1779.

μων ἢ ομάδων πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἰδίων συμφερόντων. Ἐπ' αὐτὰς δὲ τὰς προϋποθέσεις ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀγνοηθοῦν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων αἱ ἀπόψεις τοῦ Reimarus. «Ὅμοιάζεις μὲ τὸ πνεῦμα πρὸς ἐννοεῖς». Ἡ ἐποχὴ ὅμως τοῦ Reimarus ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἐλαχίστην κατανόησιν ἔδειξαν διὰ τὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐννοίας τῆς. Εἶναι διὰ τοῦτο ὀλοτελῶς μονομερῆς καὶ ἀνακριβῆς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Robert Eisler ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν 150ετίαν ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Reimarus καὶ τελειώνει εἰς τὰ πορίσματα τοῦ Reimarus, δηλ. εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἰδίου τοῦ R. Eisler, ὅπερ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸν Reimarus¹.

Καθ' ὅλην τὴν τελευταίαν 150ετίαν ἡ θέσις τῆς φιλελευθέρως ἐρευνῆς ἔναντι τοῦ ἐσχάτου παρ' Ἰουδαίους κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀλλοτριώσις τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐσχάτου. Ἀπὸ τῆς μεταθέσεως τοῦ ἐσχάτου ὀλικῶς ἢ μερικῶς ὑπὲρ τὴν ἱστορίαν συμπεραίνει τις τὴν παρὰ τοῖς ἐρευνηταῖς τούτοις ὀλικὴν ἢ μερικὴν ἀλλοτριώσιν αὐτοῦ ἐν τῇ πραγματοκρατικῇ—ἱστορικῇ ἐννοίᾳ. Τὴν τάσιν τοῦ μερικοῦ ἢ ὀλικοῦ παραμερισμοῦ τοῦ ἐσχατολογικοῦ στοιχείου ἀντιλαμβάνεται τις, ὅταν μελετήσῃ ἐρευνητὰς οἷος ἐπὶ παραδ. ὁ σκεπτικιστὴς Bruno Bauer, ὁ ὁποῖος φθάνει εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ὁ σύγχρονος τοῦ Κυρίου ἰουδαϊσμὸς δὲν εἶχε κἄν τὴν ἐννοίαν τοῦ Μεσσίου. Οἱ συγγραφεῖς τῶν Εὐαγγελίων ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἵτινες ἐν τῷ πνεύματι τῆς νέας χριστιανικῆς κοινότητος προσεπάθησαν νὰ εὗρουν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ στηρίγματα διὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐνσαρκωθέντος Μεσσίου. Ἡ πρώτη ἀδιαμφισβήτητος, κατὰ τὸν Bauer, ἰουδαϊκὴ ἀναφορὰ εἰς τὸν Μεσσίαν, ἢ ἀνακήρουξις δηλ. τοῦ Bar—Cosiba ὡς Μεσσίου ὑπὸ τοῦ Ραββὶ Ἀκίβα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 135 μ. Χ., πρέπει καὶ αὕτη νὰ ἐξηγηθῇ ἔκ χριστιανικῆς ἐπιδράσεως. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Ἰουδαίων, διὰ νὰ ἀνακαλύψουν ἐντὸς τῶν Γραφῶν τὸν Μεσσίαν².

Β'. ΑΙ ΠΕΡΙ ΔΥΟ ΙΟΥΔΑΪΚΩΝ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΩΝ ΘΕΩΡΙΑΙ

«Οἱ πρωτοπόροι τῆς προόδου ὀφείλουν πάντοτε νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψει τὸν νόμον τῆς διανοητικῆς ἀδραναίας, ὅστις ἐμφανίζεται εἰς τὴν πλειονότητα» οἱ πολλοὶ πιστεύουν ὅτι εἶναι δυνατὸς ὁ συμβιβασμὸς τῶν ἀσυμβιβάστων, ἐξυμνοῦν δὲ τῷ ὄντι ὡς εἰδικὸν προσὸν τὸ ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς μονοπλευ-

1. Ἰησοῦς Βασιλεὺς οὐ Βασιλεύσας, Die Messianische Unabhängigkeitsbewegung vom Auftreten Johannes des Taufers bis zum Untergang Jakobs des Gerechten nach der Neuerschlossenen Eroberung von Jerusalem des Flavius Josephus und den christlichen Quellen, Heidelberg, 1929, 2 vols.

2. Christus und die Caesaren—Der Ursprung des Christentums aus dem Römischen Griechentum, Berlin, 1877.

ρους ἀπόψεις, οὗτοι ἀποδίδουν τὸ δίκαιον εἰς ἑκατέραν πλευράν», γράφει ὁ Schweitzer περὶ τῆς πλειονότητος τῶν ἐρευνητῶν τοῦ θέματος τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας¹. Εἶναι γεγονός δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος μέχρι σήμερον ἡ πλειονότης τῶν ἐρευνητῶν ἐνώπιον τοῦ ἐρωτήματος: ἐγκόσμιος ἢ ὑπερκόσμιος, ἱστορικὴ—πραγματοκρατικὴ ἢ ὑπεριστορικὴ ἐσχατολογία, ἐπίγειος Μεσσίας ἢ ἐπουράνιος, ἀπήντησε πάντοτε ὅτι παρ' Ἰουδαίους ὑπῆρχον δύο ἐσχατολογικαὶ τάσεις, ἡ μία, ἣτις ἦτο καὶ ἡ κατὰ παράδοσιν, μετὰ χαρακτῆρα ἐγκόσμιον, ἱστορικὸν—πραγματοκρατικόν, καὶ μετὰ Μεσσίαν ἐπίγειον, ἡ ἄλλη, ἡ νεωτερίζουσα καὶ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐντὸς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ παρεισφύρασα, μετὰ χαρακτῆρα ὑπερκόσμιον καὶ ὑπεριστορικόν, καὶ μετὰ Μεσσίαν ἐπουράνιον. Παρ' οὐδενὶ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς μεσαζούσης ταύτης ἀπόψεως δὲν εἶναι σαφὲς ποία ἦτο ἡ σχέσις τῆς κατὰ παράδοσιν ἐσχατολογίας πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπήλυδα, πῶς δ' ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι δυνατόν ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις αὗται νὰ εὗρηται παρ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ συγγραφεῖ, ὥστε ἐδῶ μὲν νὰ εὗρισκῃ ἑαυτὸν ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς κατὰ παράδοσιν ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας, δέκα γραμμὰς δὲ παρακατιῶν εἰς ἀτμόσφαιραν ἑλληνιστοῦς χροιάς. Ἡ κρίσις τοῦ Schweitzer, τὴν ὁποίαν προετάξαμεν, δὲν εἶναι ἄδικος διὰ τὴν περίπτωσιν ἐρευνητῶν τινῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις εἶναι σαφὴς ἡ τάσις πρὸς συμβιβασμὸν δύο ἀντιθέσεων, τῆς ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος ἐρμηνείας τῆς Κ. Διαθήκης. Κατ' αὐτοὺς ἡ Κ. Διαθήκη δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύηται μονομερῶς οὔτε ἐκ τῆς μιᾶς οὔτε ἐκ τῆς ἄλλης ἐπιδράσεως, ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων. Ὅταν μάλιστα ἐμφανίζεται δυνατὴ ἡ παραδοχὴ ἐπὶ τῆς συγχρόνου τῇ Κ. Διαθήκῃ ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας ἐπιδράσεων ἑλληνιστικῶν, τότε τὰ πράγματα ἔχουν ἀκόμη καλύτερον, διότι ἡ εὐτυχὴς σύζευξις μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ ἰουδαϊσμοῦ ἐπὶ Παλαιστινοῦ ἐδάφους δὲν ἐμφανίζεται ὡς πραγματοποιηθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ὡς συντελεσθεῖσα ἤδη ἐν τῷ προχριστιανικῷ ἰουδαϊσμῷ. Ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν 100ετίαν ἀνακάλυψις νέων κειμένων ἐκ τῆς ἀποκαλυπτικῆς φιλολογίας ἐδῶκεν ἀφορμὴν εἰς ἐπίσχεσιν τῆς ἐν λόγῳ κατευθύνσεως, διότι ἀκριβῶς ἐν ταῖς Ἀποκαλύψεσιν εὗρον οἱ ἐν λόγῳ ἐρευνηταὶ ἀντιπροσωπευόμενας ἀμφοτέρως τὰς ἐσχατολογίας. Ὅπως καὶ ἂν ἐξηγῇ τὸ θέμα τῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀποκαλύψεων, γεγονός εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγένετο ἐξονυχιστικὴ μελέτη τῶν κειμένων. Ἐκτὸς τῶν ἔργων ἅτινα μνημονεύονται κατωτέρω, τὰ ἔργα τοῦ A. Hilgenfeld², τοῦ T. Colani³, τοῦ G. Volkmar⁴,

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 238-239.

2. Die Jüdische Apokalyphtik in ihrer Geschichtlichen Entwicklung, 1857

3. Jésus Christ et les Croyances Messianiques de son Temps, Strassburg, 1864.

4. Jesus Nazarenus und die Erste Christliche Zeit, Mit Den Beiden Ersten Erzählern, Zürich, 1882.

τοῦ W. Baldensperner ¹, τοῦ Eidersheim ², τοῦ H. Gressmann ³ καὶ πολλῶν ἄλλων συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές; ὅτι οἱ ὑποσηρικταὶ τῶν δύο ἐσχατολογιῶν ἐν τῷ συγχρόνῳ τοῦ Κυρίου ἰουδαϊσμῷ ἀφορμῶνται ἀπὸ ὠρισμένων προϋποθέσεων, ἐθεωρήσαμεν δὲ ὀρθὸν νὰ λάβῃ τοῦτο ὑπ' ὄψει του ὁ ἀναγνώστης, ὥστε πληρέστερον νὰ κατανοήσῃ τὰς ἀπόψεις τινῶν ἐκ τῶν κυρίων ἀντιπροσώπων τῆς τάσεως ταύτης.

1. Ὁ **Emil Schürer** ⁴ παρουσιάζει ὡς τὴν κυρίαν διαφορὰν μεταξὺ τῆς παλαιᾶς Παλαιστινῆς ἐσχατολογικῆς ἐλπίδος καὶ τῆς κρατησάσης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης νεωτέρας ἐσχατολογικῆς προσδοκίας τὴν παρὰ τῇ τελευταίᾳ ἔξαρσιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου. Ὁ Schürer διακρίνει τὰς ἀκολουθούσας τάσεις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας τοῦ μεταγενεστέρου ἰουδαϊσμοῦ. α) Ὁλονὲν καὶ περισσότερον ἐπεκτείνεται ἡ προσδοκία ἀπὸ τῶν ὁρίων τοῦ ἔθνους εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην. Αἱ παγκόσμιοι μοναρχίαι, ἡ καθόλου περὶ τοῦ κόσμου εἰκὼν καὶ ἡ τάσις τοῦ θρησκευτικοῦ συνειδότος συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπέκτασιν ταύτην. β) Ὁλονὲν καὶ ἀποφασιστικώτερον συνδέεται ἡ προσδοκία αὕτη πρὸς τὸ ἄτομον. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀναστάσεως, λέγει ὁ Schürer, εἶναι ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ ἔνδοξον μέλλον τοῦ ἔθνους, βᾶσις δὲ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν εἶναι τὸ ὀλονὲν ἰσχυρότερον «ἀναπτυσσόμενον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν προσωπικὴν σωτηρίαν» ⁵. γ) Ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία ἔλαβε κατὰ τοὺς βραδυτέρους χρόνους νέον χαρακτῆρα διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς εἰς τοὺς τύπους τοῦ δόγματος διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐργασίας τῶν Γραμματέων. «Τοιουτοτρόπως ἡ ποιητικὴ εἰκὼν ἀπέβη βαθυστόχαστον δόγμα» ⁶. Καὶ ὑπὸ τὴν τελευταίαν ὁμοίωσιν ταύτην μορφὴν ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία διετήρησε τὴν ρευστότητά της, οὐδέποτε δὲ ἀπέκτησε τὸν δεσμευτικὸν χαρακτῆρα τῶν λεπτομερειῶν τοῦ Νόμου.

Παρὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀτόσεως περὶ ἀνεξαρτήτου ἐξελίξεως τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας, ὁ Schürer δέχεται τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν τοῦ Παρσισμοῦ ὡς ἐξῆς: «Ὁ Παρσισμός ἐπιδρᾷ μόνον δευτερευόντως, κατὰ τινα τρόπον ὑποβοηθῶν τὴν ἐξέλιξιν, οὐχὶ ὡς ὁ κύριος προσδιοριστικὸς παράγων» ⁷. Παρὰ δὲ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Schürer εἶναι προσεκτικὸς εἰς τὴν χρῆ-

1. W. Baldensperger, Das Selbstbewusstsein Jesu im Lichte der Messianischen Hoffnungen Seiner Zeit, Strassburg, 1892.

2. The Life and Times of Jesus the Messiah, 2nd ed. London, 1884, 2 vols.

3. Der Ursprung der Israelitisch-Jüdischen Eschatologie, Göttingen, 1905.

4. Geschichte des Jüdischen Volkes, engl. transl., 2nd Vol., 2nd Division, by J. Mac Pherson, 1890, Edinburgh.

5. Αὐτόθι, 2nd Division, σελ. 132.

6. Αὐτόθι σελ. 134.

7. Geschichte des Jüdischen Volkes, Leipzig, 1907. τόμ. III, σελ. 587.

σιν τῶν λέξεων, ἔνεκα τῆς ἀδικαιολογήτου ἐξάρσεως ἀνυπάρκτων μεταξὺ τῶν δύο ἐσχατολογιῶν διαφορῶν, ἰδοὺ πῶς ὑποχρεοῦται νὰ διακρίνη μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νεωτέρας ἐσχατολογίας. «Αὕτη (ἡ νεωτέρα ἐσχατολογία) καθίσταται ὄλονεν ὑπερβατικώτερα, πλεον ὑπερφυσικὴ καὶ ὑπερκόσμιος. Ἡ παλαιότερα προσδοκία μένει ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων τοῦ παρόντος κόσμου· αὕτη προσεδόκα τὴν ἐκμηδένισιν τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ, τὴν κάθαρσιν τοῦ λαοῦ καὶ ἔν λαμπρὸν μέλλον δι' αὐτόν. Ὅσον ἰδεωδῶς καὶ ἀν ζωγραφῆται ἡ μελλοντικὴ αὕτη εὐδαιμονία, παραμένει αὕτη πάντοτε ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων τοῦ παρόντος κόσμου· μόνον ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἐξαδανικεύονται. Διὰ τὴν νεωτέραν ὅμως προσδοκίαν τὸ Παρὸν καὶ τὸ Μέλλον καθίστανται ὄλονεν περισσότερον καθαρὰ ἀντιθέσεις, τὸ μεταξὺ τῶν χάσμα ὄλονεν εὐρύνεται καὶ ἡ περὶ αὐτῶν ἀντίληψις ἀποβαίνει ὄλονεν διαρχικώτερα (dualistischer)»¹. Παρὰ τὴν φειδῶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων «διαρχία» καὶ «διαρχικός», εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Schürer ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξιν δύο ἐσχατολογιῶν παρ' Ἰουδαίους κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου.

Ἡ νεωτέρα προσδοκία εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· μὴ ὑποθέσῃ τις ὅμως ὅτι ἡ παλαιὰ προσδοκία ἔσβησε. Εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς ἐσχατολογίας διατηροῦνται ἐντὸς τῆς νεωτέρας. Ἰδιαιτέρως ζωηρὰ διατηρεῖται ἡ ἐλπίς ἐνὸς ἐνδόξου μέλλοντος διὰ τὸ ἔθνος. «Αὕτη ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὴν προσδοκίαν τῶν βραδυτέρων χρόνων τὴν καθορίζουσαν προϋπόθεσιν. Εἴτε ὅμως ἰσχυρότερον εἴτε ἀσθενέστερον, πρὸς οἰανδήποτε δὲ κατεύθυνσιν, ἐπέδρασαν αἱ χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες τῆς βραδυτέρας ἀπόψεως ἐπὶ τῆς παλαιᾶς εἰκόνας, ἡ παλαιὰ αὕτη εἰκὼν πότε περισσότερον καὶ πότε ὀλιγώτερον, πότε κατὰ τὸν ἕνα καὶ πότε κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον ἰδιούτως μετεβλήθη καὶ ἔτυχε προσθηκῶν. Αἱ προσθηκαὶ αὗται οὐχὶ σπανίως διακρίνονται τῆς παλαιᾶς εἰκόνας, ὥστε διὰ τῶν ποικίλων συνδυασμῶν γεννῶνται σύνθετοι μορφαί, τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῶν ὁποίων κατ' οὐσίαν ἀμοιβαίως ἀποκλείονται, ἢ διὰ τοῦ τεχνητοῦ τρόπου τῆς συνδέσεώς των προδίδουν τὴν διάφορον προέλευσίν των. Τὰ φαινόμενον τοῦτο παρουσιάζεται ἰδιαιτέρως ἐν τῇ προσδοκίᾳ μιᾶς γηίνης λαμπρᾶς βασιλείας καὶ μιᾶς ὑπερβατικῆς αἰωνίου εὐδαιμονίας ἐν οὐρανῷ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς παραστάσεσιν περὶ Κρίσεως καὶ περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ βασιλέως τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς»².

Ἡ ἀνωτέρω διαπίστωσις τοῦ Schürer εἶναι λίαν σημαντικὴ. Εἶναι βέβαιον ὅτι οὗτος δὲν θὰ διέκρινε τόσον σαφῶς μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νεωτέρας ἐσχατολογίας, ἐὰν ἐδέχετο τὴν ὑπὸ χριστιανικῆς χειρὸς ἐπεξεργασίαν ἀποκρύφων τινῶν ἔργων τοῦ συγχρόνου τῇ Κ. Διαθήκῃ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ἀπο-

1. Αὐτόθι, σελ. 586.

2. Αὐτόθι, σελ. 588.

δοχή μιᾶς τοιαύτης ἐπεξεργασίας ἐξηγεῖ πληρέστερον τὴν σύνδεσιν τόσον ἑτεροκλίτων στοιχείων εἰς μίαν εἰκόνα ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Schürer ἀποφεύγει τὸν ἐγγύτερον προσδιορισμὸν οὐχὶ μόνον τῶν σχέσεων ἔθνους καὶ οἰκουμένης, ἔθνους καὶ ἀτόμου, ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ προσδοκίᾳ, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀσαφῆ τρόπον ἀντιμετωπίζει καὶ ἄλλας ἀπόψεις τῆς περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλίας: «Ὅσον ἐξοχωτέρα θέσις ἐδίδετο εἰς τὸν Μεσσίαν κατὰ τοὺς ἐσχάτους καιροὺς, κατὰ τοσοῦτον οὗτος προϋχῶρει πέραν τῶν ἀνθρωπίνων δρῶν»¹. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν προϋπαρξιν τοῦ Μεσσίου· ἡ ἰδέα αὐτῆ ἠνθοεῖτο, λέγει ὁ Schürer, ἐκ τῆς καθόλου ἐνισχύσεως τῆς ἀντιλήψεως ὅτι πᾶν ἄξιον λόγου ἐπὶ τῆς γῆς προϋπῆρχεν εἰς τὸν οὐρανόν². Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς «μεσοβασιλείας» ὑποστηρίζεται ὅτι κατὰ τὴν βραδυτέραν περίοδον ὑπῆρχον δύο ἀπόψεις· κατὰ τὴν μίαν ἡ μεσσιανικὴ ἐποχὴ ἐταυτίζετο πρὸς τὸν μέλλοντα αἰῶνα, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν αὕτη ὑπελογίζετο εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα. Παλαιότερα καὶ ἀρχικῆ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὑπῆρχεν ἡ ἀποψις, ἡ ὁποία ταυτίζει τὰς ἡμέρας τοῦ Μεσσίου μετὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. «Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤρχισεν ἀκμάζουσα ἡ ἐλπὶς μιᾶς ὑψηλοτέρας οὐρανόθεν εὐδαιμονίας μετὰ τὸ τέλος τῆς μεσσιανικῆς βασιλείας, ἡ τελευταία αὕτη ἤρχισε νὰ συγκαταριθμῆται εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα, ἡ δὲ ἀνακαινίσις τοῦ κόσμου νὰ ἀναμένηται μετὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης. Ἡ ἀποψις αὕτη ἐπεκράτησεν εἰς τὴν μεταγενεστέραν Ἰουδαϊκὴν θεολογίαν»³. Ὁ Schürer εὗρισκει κατὰ τὸν 2ον μ. Χ. αἰῶνα, ἐντὸς περιορισμένων Ἰουδαϊκῶν κύκλων, τὴν ἀποψιν ὅτι ὁ Μεσσίας οὐχὶ μόνον θὰ πληρώσῃ ὅλον τὸν Νόμον, ἀλλὰ διὰ τοῦ πάθους θὰ προσφέρῃ καὶ ἐξiléωσιν διὰ τὰς ἁμαρτίας ἄλλων⁴. Παρὰ ταῦτα, γενικῶς εἶπεῖν, ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν⁵.

Αὗται εἶναι ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ αἱ ἀπόψεις τοῦ ἐγκριτοτέρου μελετητοῦ τοῦ Ἰουδαϊμοῦ τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Schürer δέχεται αὐτόνομον καὶ ἰδίαν ὅλως ἐξέλιξιν ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἐσχατολογίᾳ, διαπιστοῖ τὴν ἀναμφισβήτητον ἐξατομίκευσιν αὐτῆς ἐν τῇ βραδυτέρῃ Ἰουδαϊκῇ θεολογίᾳ, ἔνεκα ὅμως ἐσφαλμένων φιλολογικῶν προϋποθέσεων ἀποτυγχάνει εἰς τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς ἐντὸς τοῦ Ἰουδαϊμοῦ προόδου τῆς ἐξατομίκευσεως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου. Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον χρησιμοποιεῖ ἀντιφατικὰς καὶ ἀσαφεῖς ἐκφράσεις. Τὴν θέσιν τοῦ παλαιστινοῦ Ἰουδαϊμοῦ ἔναντι τοῦ ἑλληνισμοῦ καθώρισεν κατὰ τρόπον

1. Αὐτόθι, σελ. 160, Engl Transl.

2. Αὐτόθι, σελ. 162.

3. Αὐτόθι, σελ. 178.

4. Αὐτόθι, σελ. 186.

5. Αὐτόθι.

ἐπιγραμματοκόν' αὕτη συνίσταται εἰς ὑποχώρησιν πρὸ τῆς ἐπιδράσεως τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων, συγχρόνως ὅμως καὶ εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἰσχυροῦ διαχωριστικοῦ τείχους πρὸ αὐτῶν. Ἐφόσον δὲ σκοπὸς τοῦ τείχους τούτου ἦτο ἡ ἄμυνα κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὴν θρησκευτικὴν της μορφήν, ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπετεύχθη. Ἀπὸ ἄλλης ὁμοῦ ἀπόψεως ὁ εἰδωλολατρικὸς πολιτισμὸς δὲν ἀνεκόπη ὑπὸ τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον μόνον τὸν καθίστα ἐνοχλητικὸν βάρος ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Ἰσραηλίτου¹. Ἐξ ἄλλου ὁμοῦ ὑποστηστηρίζει ὑπαρξιν διαρχικῶν ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ τάσεων.

2. Ὁ **Adolf Harnack**² διακρίνει τρία στάδια ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνδοκοσμικῆς Ἰουδαϊκῆς προσδοκίας: Οἱ παλαιοὶ προφηταὶ ἀνέμενον ἐν ἐνδοξον διὰ τὸ ἔθνος μέλλον, ὅταν ὁ Ἰαβέ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν, θὰ ἐγκαθίστα δικαιοσύνην, εἰρήνην καὶ εὐτυχίαν διὰ τὸ ἔθνος. Ἐπειτα οἱ προφηταὶ ὑπεσχέθησαν καὶ τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς σοφοῦ καὶ ἰσχυροῦ βασιλέως ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Δαυΐδ· ὁ βασιλεὺς οὗτος θὰ ἔφερον ὡς ὄργανον τοῦ Ἰαβέ τὰ ἀνωτέρω ἀγαθὰ. Εἰς τὸ τέλος τῆς προφητικῆς περιόδου ἐξαπατηρίσθη ὑπὸ τῶν προφητῶν ὁ Ἰδιὸς ὁ Ἰσραὴλ ὡς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς ὁ ἐκλεκτὸς Αὐτοῦ ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἄλλὰ κατὰ τοὺς δύο π.Χ. αἰῶνας εἰς τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα προστίθενται νέοι τινὲς παράγοντες, ἦτοι: 1) Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ὀρίζοντος τοῦ Ἰσραὴλ ἐντὸς τῶν ἐθνῶν ἔφερον εἰς τὴν συνείδησιν του τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπότητος. 2) Ἡ ἀγιότης τοῦ λαοῦ ὡς προϋπόθεσις τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀναμονὴν τῆς Κρίσεως οὐχὶ μόνον τῶν ἐθνῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ Ἰσραὴλ. 3) Ὁ ἀτομισμὸς ὄλονεν καὶ ἐνισχύεται. Ἐξαφανίζεται ἡ ἔννοια τῆς παλαιᾶς ἀμοιβαιότητος, ὁ λαὸς καθίσταται ἐν σύνολον ἀτόμων, ἐμφανίζεται δὲ ἡ ἀτομικὴ πίστις εἰς τὴν Πρόνοιαν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐθνικοπολιτικὴν πίστιν, συνδεδεμένη μετὰ τινος αἰσθήματος τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ εὐθύνης. Συνέπεια τούτου εἶναι τὸ ἀτομικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν σωτηρίαν, ὁ φόβος τῆς αἰωνίου τιμωρίας καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ἀνάστασιν. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς τῆς συνειδήσεως ὠδήγει εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι οὐχὶ πάντες ἐκ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μόνον τὸ «ὑπόλειμμα» θὰ σωθῆ. 4) Ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία ὄλονεν καὶ περισσότερον μετατίθεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ τοῦ ὑπερκοσμίου. Ἡ γῆ δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον ὑφ' οἰανδήποτε μορφήν τοὺς πόθους τοῦ εὐσεβοῦς· ἐμφανίζεται ἡ ἰδέα τῆς ἀπολύτου εὐδαιμονίας ἐν οὐρανοῖς. 5) Ὁ Μεσσίας διακρίνεται τοῦ ἐγκοσμίου βασιλέως τοῦ ἔθνους καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Ἐρχεται ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὅπου

1. Αὐτόθι, 1st vol., 2nd division, σελ. 56.

2. Das Wesen des Christentums, Engl. Transl. by T. B. Saunders, N. York, 1901, σελ. 142 ἐξ.

εὕρισκετο πλησίον τοῦ Θεοῦ πρὸ καταβολῆς κόσμου, δι' ὑπερφυσικῶν δὲ μέσων ἐκπληροῖ τὸ ἔργον του.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω νέα στοιχεῖα εὕρισκει ὁ Harnack εἰς τὴν σωζομένην ἰουδαϊκὴν φιλολογίαν τῶν δύο π. Χ. αἰώνων. Πῶς ὁμως νὰ φαντασθῆ τις τὴν συνύπαρξιν δύο τόσων ἀντιθέτων κατευθύνσεων; Ὁ Harnack σαφῶς δηλοῖ ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν νεωστὶ ἐμφανισθέντων παραγόντων κατώρθωσε νὰ παραμερίσῃ τὴν παλαιότεραν καὶ ἀπλουστέραν ἐθνικὴν πολιτικὴν προσδοκίαν. Ἡ τελευταία αὕτη ἐξηκολούθει νὰ εἶναι «ἡ πλέον δημοφιλεῖς λαϊκὴ ἀντίληψις περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου, ὡς τοιαύτη δὲ ἦτο ἐρριζωμένη καὶ εἰς τὰ πνεύματα ἐκείνων οἵτινες συγχρόνως ἤλκοντο καὶ πρὸς ὑψηλοτέρας ἀπόψεις»¹. Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς πολὺ ὀρθῶς ὁ Harnack ἐπάγεται ὅτι ἡ σύγχρονος τῆ Κ. Διαθήκῃ ἐσχατολογικὴ τοῦ Ἰσραὴλ ἐλπὶς ἐμφανίζει ἐν εἶδος χάους: «Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἴσως ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον λαὸν αἱ πλέον ἀκραῖαι ἀντιθέσεις εὐρέθησαν τόσον στενῶς συνδεδεμέναι ὑπὸ τὴν ἐνωτικὴν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας. Τώρα ὁ ὀρίζων γίνεται τόσον στενὸς ὅσον καὶ ὁ κύκλος τῶν λόφων πέριξ τῆς Ἱερουσαλήμ μετ' ὀλίγον ἐναγκαλίζεται ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐδῶ τὸ πᾶν τίθεται ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου καὶ θεωρεῖται ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς σκοπιᾶς· ἐνῶ ἐκεῖ, εἰς λίθου βολήν, τὸ ὅλον δρᾶμα ἐμφανίζεται κλειὸν διὰ τῆς πολιτικῆς νίκης τοῦ ἔθνους»².

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτιθέμεναι ἀπόψεις τοῦ Harnack δὲν ἀφορμῶνται ἀπὸ ὀρθῶν φιλολογικῶν προϋποθέσεων, διότι ἐξάγονται ἐκ κειμένων τῆς ἐποχῆς ἐσφαλμένως θεωρουμένων καὶ ἐρμηνευομένων. Οὐδόλως διὰ τοῦτο αἱ ἀπόψεις αὗται βοηθοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν σαφηνείας περὶ τῆς πνευματικῆς ἐν τῷ Ἰσραὴλ καταστάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ γνωστὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Πρέπει ἐπίσης νὰ γίνῃ σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τοῦ «χάους», ὅπερ μνημονεύει ὁ Harnack, καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας ἐκφράσεως καὶ ἐν πολλαῖς ἀποχρώσεσι διατυπώσεως τῶν πόθων καὶ προσδοκιῶν τοῦ Ἰουδαίου τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου· διότι «χάος» σημαίνει τὸ ἰδεολογικῶς ἀνοργάνωτον, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθὲς περὶ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης, οὔτε συμφωνεῖ πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἡ ποικιλία ἐκφράσεως καὶ διατυπώσεως, ἣν γνωρίζει ἡ σημιτικὴ φαντασία, σημαίνει ὀργάνωσιν ποικιλίας ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων πέριξ ἐνὸς κεντρικοῦ πυρῆνος. Διὰ τὸν ἰουδαϊσμόν δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου ὁ κεντρικὸς οὗτος πυρὴν δὲν ἦτο ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑπερβατικῆς τινος ἀτμοσφαιρας λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου καὶ κυρίως ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἀποκατά-

1. Αὐτόθι, σελ. 145.

2. Αὐτόθι σελ. 146.

στασις τοῦ Ἰσραήλ. Ταῦτα δεικνύει ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐρμηνεία τούτων.

3. Ὁ **R. H. Charles** εἶναι μεταξὺ τῶν Ἀγγλοσαξόνων ὁ σπουδαιότερος ἐρευνητὴς τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀποκρύφου καὶ ἀποκαλυπτικῆς φιλολογίας, καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας καθόλου¹. Προκειμένου περὶ τῆς κατὰ παραδοσιν προφητικῆς μεσσιανικῆς προσδοκίας ὁ Charles ὑποστηρίζει ἐπίσης τὰ γενικῶς παραδεδεγμένα καὶ γνωστά. Διατείνεται ὅμως ὅτι ἀπὸ τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος ἡ ἀποκαλυπτικὴ σκέψις ἐπέφερε ριζικὰς μεταβολὰς εἰς τὴν κατὰ παραδοσιν ἐσχατολογίαν. Ὁ Charles ἀποφεύγει τὰς ἀοριστίας καὶ γενικότητες προσπαθεὶ νὰ γίνῃ συγκεκριμένος. Διὰ τοῦτο ὠρισμένοι πλάνα εἶναι παρ' αὐτῶ ἐμφανέστερα ἢ παρ' ἄλλοις ἐκπροσώποις τῶν αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἀπόψεων.

Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιόν της ἡ ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία διετήρησεν, κατὰ τὸν Charles, τὴν κατὰ παραδοσιν σύνθεσιν τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς περὶ τῶν ἐσχάτων ἀντιλήψεως. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος περὶ ἀναστάσεως τὸ δίκαιον ἄτομον καὶ τὸ δίκαιον ἔθνος εὐλογοῦνται ὁμοῦ καὶ ἐδῶ τὸ ἄτομον δὲν εὐτυχεῖ μακρὰν τῶν ἀδελφῶν του. Ἐπειτα εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος ἀπαντᾷ ὁ Charles τάσεις πρὸς οἰκουμηνικότητα. Μόνον εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἰωβηλαίων ἀπαντᾶται ὁ στενὸς Ἰουδαϊκὸς ἐθνικισμός². Κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰῶνα ἐπέρχεται ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἀτομικῆς ἐσχατολογίας ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν προσδοκίαν. Μὲγά χάσμα χωρίζει ὡς σύνολον τὴν ἐσχατολογίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀπὸ ἐκείνην τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐλπὶς μιᾶς αἰωνίας μεσσιανικῆς βασιλείας ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν ἐνίσχυσαν οἱ προφῆται τῆς Π. Διαθήκης καὶ μὲ εὐχαρίστοις συνετήρει καθε Ἰσραηλίτης, ἐπὶ τέλους ἐγκαταλείπεται ὀλοτελῶς. Ἡ γῆ, ὡς ἔχει, ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς ἀπολύτως ἀκατάλληλος διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐμφάνισιν τῆς βασιλείας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ διαρχία, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐπιδροῖ ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τῶν θρησκευτικῶν διανοητῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰῶνα ἐπέτυχε νὰ ἐπιρραεῖ τὴν ὅλην αὐτῶν προσδοκίαν. Λογῶ τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν πραγμάτων τῆς γῆς καὶ τῶν πραγμάτων τοῦ οὐρανοῦ, οἱ συγγραφεῖς τοῦ αἰῶνος τούτου ὑποχρεοῦνται νὰ ἀναπτύξουν νέας ἀπόψεις περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς βασιλείας. Ὡς ἐκ τούτου τινὲς (I' Ἐνώχ 91-104) θαρραλέως διακηρύττουσιν, ἢ ἀπλῶς ὑπαινίσσονται (Ψαλμοὶ Σολο-

1. A Critical History of a Doctrine of the Future life in Judaism, Christianity and Islam, London, Adam and Black, 1913. Religious Development Between the Old and the New Testaments, London, 1914. Apocrypha and Pseudepigrapha of the O. T. 2 τόμ., Oxford, 1913. ἄρθρα τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ Λεξικά τοῦ Hastings καὶ τοῦ Cheyne.

2. A Critical History, σελ. 208 ἐξ.

μῶντος 1 - 16), ὅτι ἡ μεσσιανικὴ βασιλεία θὰ εἶναι μόνον προσωρινῆς διαρκείας, οἱ δὲ δίκαιοι δὲν ἀνίστανται δι' ἐν προσωρινὸν βασίλειον ἀλλὰ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν οὐρανόν. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη τοῦ αἰωνίου τῆς μεσσιανικῆς βασιλείας καὶ ἡ ἀναγνώρισις τοῦ προσωρινοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος ὠδήγησε περαιτέρω εἰς τὴν μετάθεσιν τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τελικῆς Κρίσεως εἰς τὸ τέλος τῆς βασιλείας ταύτης. Εἰς τὴν σκέψιν τῶν συγγραφέων τούτων, κατὰ τὸν Charles, ἡ ἐλπίς τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας ἀποσπᾶται τῆς διδασκαλίας περὶ μεσσιανικῆς βασιλείας. Οὕτω δὲ ἡ πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων ἐπιτευχθεῖσα μεταξύ τῶν δύο ἐσχατολογιῶν σύνθεσις διαλύεται ἐκ νέου εἰς τὰ ἕξ ὧν συνετέθη, οὐδέποτε δὲ πλέον ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, πλὴν μιᾶς περιπτώσεως (I' Ἐνώχ, κεφ. 37 - 61), συνέβη ἐκ νέου ἡ πνευματικὴ αὕτη ἔνωσις. Ἡ ἀληθὴς καὶ τελικὴ τῶν δύο ἐσχατολογιῶν σύνθεσις ἦτο τὸ ἔργον καὶ τὸ ἐπίτευγμα τοῦ χριστιανισμοῦ¹.

Ὁ συγγραφεὺς τῶν Παραβολῶν (I' Ἐνώχ, κεφ. 37 - 71) ἠκολούθησεν, κατὰ τὸν Charles, ὅπως ἰδίαν γραμμὴν. Ἐπειδὴ ἡ παροῦσα γῆ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κατάλληλος σκηνὴ διὰ μίαν αἰωνίαν μεσσιανικὴν βασιλείαν, ἀπαιτεῖται μία καινὴ γῆ καὶ εἰς καινὸς οὐρανός. Μόνον οἱ δίκαιοι ἐγείρονται διὰ νὰ μετάσχουν τῆς βασιλείας ταύτης. Ἐδῶ ἡ ἰδέα τοῦ καινοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς καινῆς γῆς, ἣτις ὑπὸ ἄλλην ὅπως ἔννοια ἐμφανίζεται παρ' Ἡσαΐα κεφ. 65 καὶ 66, ἐφαρμόζεται διὰ πρώτην φορὰν μετὰ συνεπειᾶς². Παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι ἐνῶ ὅσοι δέχονται πρόσκαιρον τὴν μεσσιανικὴν βασιλείαν προσδοκοῦν τὴν ἀνάστασιν μόνον τῶν δικαίων καὶ δὴ τοῦ πνεύματος, οὐχὶ τοῦ σώματος (I' Ἐνώχ, 91 - 104· Ψαλμ. Σολομῶντος), εἰς τὸ τέλος τῆς μεσσιανικῆς βασιλείας, ὁ συγγραφεὺς τῶν Παραβολῶν προσδοκᾷ τὴν ἀνάστασιν πάντων τῶν δικαίων εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς αἰωνίας μεσσιανικῆς βασιλείας³. Ἐν γένει μετὰ τὸ 100 π. Χ. ἀνεπτύχθη μία ὑπερβατικὴ ἀντίληψις περὶ τῶν ἀνισταμένων δικαίων, διότι οὗτοι εἴτε θεωροῦνται ὡς ἀμέσως μετὰ θάνατον ἔχοντες τὴν εἴσοδον εἰς τὸν οὐρανόν, εἴτε ἐγείρονται διὰ νὰ μετάσχουν μιᾶς αἰωνίας βασιλείας ἐπὶ τῆς καινῆς Γῆς καὶ κάτω ἀπὸ τὸν καινὸν Οὐρανόν. «Διὰ τοιαύτας πνευματικὰς μονὰς ἡ ἀπλή σωματικὴ ἀνάστασις δὲν ἰκανοποιεῖ. Διὰ τοῦτο ἐγένετο δεκτὴ ἡ ἀνάστασις μόνον τοῦ πνεύματος, οἱ δὲ δίκαιοι, ὅπως παλαιός τις συγγραφεὺς σημειοῖ, ζῶσιν ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανοῖς, εἴτε οὗτοι ἐγείρονται ἐν ἐνδύμασι φωτὸς καὶ δόξης»⁴.

Ὡς πρὸς τὸν Μεσσίαν, ἐνῶ κατὰ τὸν Β' π. Χ. αἰῶνα εἶναι καθολικὴ ἡ ἀπουσία Μεσσίου καταγομένου ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Ἰούδα, πρότείνεται δὲ

1. Αὐτόθι, σελ. 247 ἕξ.

2. Αὐτόθι, σελ. 260 ἕξ.

3. Religious Development Between..., σελ. 118.

4. Αὐτόθι, σελ. 78. ἕξ.

ὑπὸ τῶν Διαθηκῶν τῶν XII Πατριαρχῶν Μεσσίας ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Λευί, κατὰ τὸν Α΄ π.Χ. αἰῶνα ἢ προσδοκία τοῦ Μεσσίου ἐμφανίζεται ζωνηρὰ ὑπὸ δύο μορφάς, ἥτις ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀναμονῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Δικαίου, τοῦ Ἐκλεκτοῦ τῶν Παραβολῶν τοῦ Ἐνώχ, καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀναμονῆς τοῦ πολεμοχαροῦς Μεσσίου ἐκ τοῦ γένους Δαυὶδ (Προσθῆκαι εἰς Διαθήκας XII Πατριαρχῶν, καὶ Ψαλμοὶ Σολομῶντος) ¹.

Κατὰ τὸν Α΄ αἰῶνα μ.Χ. «ἡ ἀνάπτυξις τῶν διαρχικῶν ἀντιλήψεων, ἥτις ὑπῆρξε τόσον ἔντονος κατὰ τὸν προηγηθέντα αἰῶνα, ἐφθασε τὴν πληρότητα... Τὸ χάσμα ὅπερ ἐδημιούργησεν ὁ προηγούμενος αἰὼν μεταξὺ τῆς ἐσχατολογίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐσχατολογίας τοῦ ἔθνους εὐρύνεται ἔτι μᾶλλον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον... Ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ ἐλπίς χάνει τὸ ἔδαφος, ἄκρος ἀτομισμὸς εἰσβάλλει εἰς τὴν θρησκείαν» ².

Καὶ ἐκ τῆς ἄκρως συνοπτικῆς ταύτης ἐκθέσεως τῶν ἀπόψεων τοῦ Charles περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς συγχρόνου τῆ Κ. Διαθήκης Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας καθίσταται σαφὲς ποῦ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ πρόβλημα. Ἦτο ἐπηρεασμένη ὑπὸ ἑλληνιστικῶν διαρχικῶν ἀντιλήψεων ἢ σύγχρονος τοῦ Κυρίου Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογία ἢ δὲν ἦτο; Ὁ Charles δέχεται ὅτι ἦτο, στηρίζει ὅμως τὴν ἀποψίν του ταύτην ἐπὶ ὅλως ἐσφαλμένων φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν προϋποθέσεων, διότι, ἐνῶ ἀπ' ἑνὸς θεωρεῖ ὡς Ἰουδαϊκῆς προελεύσεως κείμενα ἅτινα ἔχουν ὑποστῆ μεταγενεστέρως χριστιανικὰς προσθήκας, περιπίπτων οὕτως εἰς ὑφθαλμοφανῆ σήμερον βασικὰ λάθη ³, ἀπ' ἑτέρου χρονολογεῖ ἐσφαλμένως τινὰ ἐκ τῶν κειμένων, πολλὰ δὲ χωρὶς ἐρμηνεύει κατὰ τὸ δοκοῦν, παραθεωρῶν τὸν ὀραματικὸν καὶ συμβολικὸν τρόπον ἐκφράσεως τῶν ἀποκαλύψεων, ὅστις τρόπος δὲν παραλλάσσει οὐσιωδῶς τοῦ τρόπου ἐκφράσεως τῶν προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τοῖς ὀράμασιν αὐτῶν. Ἡ συμβολὴ τοῦ Charles εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐρμηνείαν τῶν ψευδεπιγράφων καὶ ἀποκαλυπτικῶν ἔργων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τεραστία. Παρὰ ταῦτα, τὸ παρατεθὲν κατὰ τὰς ἀπόψεις του σχεδιάγραμμα τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐσχατολογικῶν καὶ μεσσιανικῶν ἰδεῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους εἶναι τοῦτ' αὐτὸ φανταστικόν, ξένον πρὸς τὰ κείμενα ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῶν ἐννοιά καὶ ξένον πρὸς τὰ γνωστὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς.

4. Ὁ **Wilhelm Bousset** ὑποστηρίζει τὰ αὐτὰ περίπου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀρχικῶς ἄλλα φαίνεται ὅτι ἐφρόνει ⁴. Ἡ ἐννοία τῆς Κρίσεως ἐν τῇ

1. Αὐτόθι, σελ. 62.

2. Αὐτόθι, σελ. 62-63.

3. Σ. Ἀγουρίδη, Ἐνώχ, σελ. 72.

4. Apokalyptik, ἐν Realencyklopädie für Protestantische Theologie und Kirche, 1896, σελ. 237.

ἰουδαϊκῆ θεολογία ἐξηλίχθη πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις, πρὸς ὑπερβατικὴν τινα οἰκουμενικότητα, πρὸς πνευματικὴν τινα ἠθικότητα καὶ πρὸς θρησκευτικὸν τινα ἀτομισμὸν¹. Παρὰ ταῦτα δὲν παραλείπει ὁ Bousset νὰ τονίσῃ ὅτι «ἡ ἰουδαϊκὴ ἀντίληψις περὶ Κρίσεως οὐδέποτε ἀπεδείχθη ἱκανὴ νὰ ἀπαρνηθῆ τὴν προέλευσίν της ἐκ τῆς λαϊκῆς ἐθνικῆς ἐλπίδος»². Γίνεται λόγος εἰς τὰ κείμενα περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ παρόντος κόσμου καὶ περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ καινοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς καινῆς γῆς· ἀλλ' ὁ καινὸς οὗτος οὐρανὸς καὶ ἡ καινὴ γῆ στενωῶς συνδέονται μετὰ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν εὐσεβῶν Ἰουδαίων ἐν Παλαιστίνῃ. «Ἡ ὑπερκόσμιος διάθεσις μεταβάλλεται συνεχῶς εἰς τινα λίαν ἐνδοκοσμικὴν, πλήρη βαθέως μίσους καὶ ματαιοδοξίας»³. «Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν πόσον ὁ Ἰουδαῖος ἦτο εἰθισμένος νὰ συγχέῃ μετὰ τὸ ἐθνικῶν καὶ ἠθικῶν διακρίσεων, μετὰ τὸ Ἰουδαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀφ' ἑνός, τοῦ εἰδωλολάτρου καὶ τοῦ κακοῦ ἀφ' ἑτέρου, καὶ πόσον ἡ ἰδέα τῆς Κρίσεως ἐτίθετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας τῶν Ἰουδαίων»⁴. Οἱ Ἀποκαλυπτικοί, κατὰ τὸν Bousset, προσεπάθουν νὰ ἐξέλθουν τοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον ὄλονεν καὶ περισσότερον ἀπηχθάνοντο. Ἐκ τοῦ κόσμου τούτου τῆς θλίψεως καὶ τῆς συγχύσεως, τοῦ ἐπαχθοῦς διὰ τὸ φορτίον τοῦ Νόμου καὶ διὰ τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ εὐσεβοῦς Ἰουδαίου, οἱ Ἀποκαλυπτικοὶ ἀπεσύροντο ἐντὸς τῆς χώρας τοῦ ὄνειρου καὶ τῆς φαντασίας⁵. Ὁ Bousset δέχεται τὴν διεϊσδυσιν διαρχικῶν ἀντιλήψεων ἐντὸς τῆς συγχρόνου τῆ Καινῆ Διαθήκη ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας. Παρὰ ταῦτα ἐπιγραμματικῶς σημειοῖ: «Ὀλόκληρος ἡ οἰκουμενικὴ καὶ κοσμικῆς ἐκτάσεως διαμόρφωσις τῆς ἰδέας τῆς Κρίσεως ἐμφανίζεται σχεδὸν ὡς ἐν διακοσμητικὸν μόνον στοιχεῖον τῶν παλαιῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων»⁶.

Τοιαύτας περὶ Ἀποκαλυπτικῆς καὶ περὶ συγχωνεύσεως διαρχικῶν καὶ παλαιῶν ἐθνικῶν στοιχείων ἀπόψεις ὑποστηρίζει ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν ἐρευνητῶν. Τὸ κοινωνικὸν ὑπόβαθρον τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῇ Ἀποκαλυπτικῇ φιλολογίᾳ δίδει ὁ Herbert Preisker ἐπὶ τῶν ἰδίων ὡς ὁ Bousset γραμμῶν: «Οἱ μικροὶ καὶ οἱ καταπιεζόμενοι οἵτινες ἦσαν ἀνίκανοι νὰ βελτιώσουν τὴν κοινωνικὴν των θέσιν, ζωγραφίζον ὅλην των τὴν πικρίαν καὶ ὄλας των τὰς ἐπιθυμίας διὰ πυρίνων χρωμάτων εἰς τὸν οὐρανόν, ἀναμένουν δὲ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν ἐλπίδων των. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀποψίλωσις τοῦ κόσμου τούτου πάσης ἀξίας. Ἡ ἐκπεφρασμένη ἀπαισιοδοξία ὠδήγησεν εἰς

1. Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, 3te Aufl. Tübingen, 1926, σελ. 237.

2. Αὐτόθι, σελ. 241.

3. Αὐτόθι, σελ. 240.

4. Αὐτόθι, σελ. 242.

5. Αὐτόθι, σελ. 243.

6. Αὐτόθι, σελ. 240.

τὴν διαρχίαν τῶν Δύο Αἰώνων. Πᾶσα αὐτοπεποιθήσις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἀπολέσθη. Ποσάκις δὲν ἐπεχείρησαν οἱ Ζηλωταὶ νὰ μεταβάλουν τὴν κατάστασιν τῶν ; Εἰς μάτην ὅμως. Τοιουτοτρόπως «οἱ φιλήσυχοι τῆς χώρας» (Stillen im Lande) ἀποθέτουν πᾶσαν τὴν ἐλπίδα τῶν εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν στροφὴν...¹. Ἐδῶ ἡ ἐσχατολογία δὲν εἶναι πλέον ἔκφρασις τῆς ὀλότητος τῶν σχέσεων τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος ἢ ὅλη κατεύθυνσις ὁδηγεῖ μονομερῶς πρὸς τὸ ὑπερβατικόν»².

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἀτλοῦς ἀναγνώστης τῶν Ἰουδαϊκῶν Ἀποκαλύψεων δὲν θὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ Bousset, τοῦ Preisker καὶ οἰωνοδὴποτε ἄλλων ὁπαδῶν τῆς καλουμένης Θρησκευτοῖστορικῆς Σχολῆς. Δι' αὐτῶν ὁ εὐσεβὴς Ἰουδαῖος οὐδόλως ἀνήρχετο εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὄνειρου καὶ τῆς φαντασίας μακρὰν τῆς θλίψεως καὶ τῆς συγχύσεως τοῦ κόσμου τούτου. Αὐταὶ ὁμιλοῦν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους περὶ κρίσεων, πολέμων, αἱμάτων, βριθῶν δὲ ἐκδικήσεως καὶ μίσους πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἔθνους καὶ τῶν δικαίων. Αἱ Ἰουδαϊκαὶ ἀποκαλύψεις δὲν ἐγράφησαν εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν γαλήνην τοῦ ἐρημητηρίου διὰ τῆς συνήθους μελάνης· ἐγράφησαν μὲ τὸ αἶμα καὶ τὰ δάκρυα τῶν μαρτύρων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς δικαιοσύνης μετὰ ἀπὸ μίαν φάσιν τῆς μάχης καὶ πρὶν ἀρχίσῃ ἡ ἐπομένῃ³.

Εἶναι ἐπίσης ἀπαράδεκτος ἡ ἄποψις ὅτι τόσον διάφορα στοιχεῖα ἀπετέλουν τὴν πίστιν τῶν αὐτῶν ἀτόμων καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους. Ὁ Wilhelm Staerk, ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοί, ἐνῶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς περαιτέρω ἐρευνᾷ τὰ περὶ ἐπιδράσεως τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς διαρχίας ἐπὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας⁴, δὲν δέχεται τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν δύο ἐσχατολογιῶν ὡς ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς νομικῆς καὶ τῆς ἀποκαλυπτικῆς εὐσεβείας (Bousset), ἀλλ' ὡς ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ἐθνικῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν - κοσμολογικὴν προσδοκίαν ὀρισμένων προηγμένων πνευμα-

1. Preisker H., Neutestamentliche Zeitgeschichte, Sammlung Topelmann, Berlin, 1937, σελ. 238 - 39.

2. Ἀπόστολ., σελ. 244.

3. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. ἡμέτερον Ἐνώχ, σελ. 29 ἔξ.

4. Neutestamentliche Zeitgeschichte, II, Die Religion des Judentums im Zeitalter des Hellenismus und der Romers Herrschaft, Leipzig, 1907, σελ. 95' τὰ περὶ ἐπουρανίου Μεσοῦ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ βλ. τοῦ αὐτοῦ, Soter die Biblische Erlösererwartung als Religionsgeschichtliches Problem. Ein Biblisch - Theologische Untersuchung. I: Der Biblische Christus, 1933; Die Erlösererwartung inden Ostlichen Religionen. Untersuchungen zu den Ausdrucksformen der Biblischen Christologie (Soter II), 1938. Ἐν ταῖς ἐργασίαις του ταῦταις ὁ W. Staerk ἀναπτύσσει ἔτι περαιτέρω τὰς περὶ Ἰουδαϊκοῦ συγκρητισμοῦ ἀπόψεις τοῦ περιφήμου καταστάντος ἔργου τοῦ Bousset, Kyrios Christos. Geschichte des Christusglaubens von den Anfängen des Christentums bis Irenaus, 1913; 2 Aufl. 1921, 3 te Unveränderte Auf. 1926, ἵνα οὕτως εἰσαγάγῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν χριστολογία τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν δύο πρώτων αἰώνων.

τικῶς κύκλων, ἰδιαίτατα δὲ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Staerk προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγῃ τὸ ψυχολογικὸν καὶ ἱστορικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον θέτει ἡ ἐν τῇ συγχρόνῳ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἰουδαϊκῇ προσδοκία ἀνάμιξις τόσον ἑτεροκλίτων στοιχείων. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην τοῦ Staerk, ἡ ἔξωθεν ἐπίδρασις καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν ποικίλων στοιχείων δὲν γίνεται ἐντὸς τῆς λαϊκῆς ἰουδαϊκῆς συνειδήσεως, ἀλλ' εἰς τὴν σκέψιν περιορισμένων τινῶν κύκλων, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ δὲν ἀποσπῶνται τῆς ἐθνικῆς τῶν παραδόσεως, προσπαθοῦν νὰ τῆς προσδώσουν πνευματικὸν περιεχόμενον¹.

Τὰ προβλήματα ὅμως ἅτινα δημιουργεῖ καὶ ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι ἀνυπερβλήτα: Εἶναι σαφές, ἐν πρώτοις, ὁ λαϊκὸς χαρακτῆρ τῶν ἀποκαλυπτικῶν ἔργων. Ἡ πνευματικὴ ὑπὸ τοῦ Staerk παρερμηνεῖα τῶν Ἀποκαλυπτικῶν συνεχίζεται, τῆς μεταγενεστέρως ὑπὸ χριστιανῶν ἐπεξεργασίας τῶν ἔργων τούτων ἐκλαμβανομένης ὡς ἀρχικοῦ ἐν τῷ κειμένῳ στοιχείου. Τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐν τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ ἢ ἐν τῇ αὐτῇ ὁμάδι συνυπάρξεως τόσον ἀντιθέτων ἰδεῶν παραμένει ἀκέραιον καὶ ἄλυτον.

(Συνεχίζεται)

1. Neutestamentliche Zeitgeschichte, σελ. 85 - 86.